

(Beograd 1964, 376 str.)

Iako je od izdavanja knjige «Lazar Hrebeljanović, Istorija — kult — predanje» autora Rade Mihajlića prošlo već pet godina, prigodna je prilika da kraćim prikazom ovog djela upoznamo čitaoce s najnovijom interpretacijom jedne od najzanimljivijih ličnosti srpske povijesti — knezom Lazarom. Kao povod poslužilo nam je obilježavanje šeststote godišnjice jednog od sudbonosnih političkih događaja u srednjovjekovnoj Srbiji, kosovske bitke (15. VI. 1389) u kojoj je on odigrao važnu ulogu.

U uvodu autor naglašava da se o ličnosti kneza Lazara razvila višeslojno oblikovana slika. Prava »istorijska ličnost« kneza Lazara bila je predmet proučavanja kritične historiografije, počevši od Ilariona Ruvarca. Apstraktne duhovne kvalitete, koje su ličnosti kneza Lazara pridali kulturni spisi, postali su područje interesa teologa, povjesničara umjetnosti i književnosti. Kroz povijest se je u srpskom narodu, kao što se nerijetko dešava i kod drugih naroda, razvila osobena slika kneza Lazara, u suštini emocionalno obojena, predajom potaknuta i legendama inspirirana. Stoga je cilj ovog djela pokušaj sinteze »istorijske, kulturne i legendarne ličnosti Lazara Hrebeljanovića«, pa je u skladu s tim knjiga i podijeljena u tri cjeline.

Prvi dio pod nazivom »Istorija« (str. 13—124) sadrži poglavlja: »Poreklo i dvorska služba«, »U senci oblasnih gospodara«, »Borba za baštinu Nemanjića«, »Vladarska ideologija i stvarnost« i »Sukobi s Turcima«. U njemu autor na temelju kritičke analize izvora i dosadašnje historiografije politički uspon obitelji Hrebeljanović od neznatnoga dvorskog plemstva na dvoru careva Dušana i Uroša u službi stavilaca, kroz nemirna vremena rasapa srpskog carstva i feudalne anarhije, u kojima Lazar predstavlja neznatnog oblasnog gospodara, do njegova uspona u borbi feudalnih magnata za legitimno nasljeđe, Nemanjićku baštinu. U ovoj je borbi Lazar pokazao zavidnu političku i diplomatsku vještinu, čiji je vrhunac pobjeda nad županom Nikolom Akotmanovićem, kojom je »knez Lazar postao najmoćniji oblasni gospodar na teritoriji bivšeg carstva«. Najzanimljivije je poglavlje »Vladarska ideologija i stvarnost« u kojem autor donosi povijesni pregled ideje državne samostalnosti i titula u doba dinastije Nemanjića i u njegovu kontinuitetu u doba Lazarove prevlasti. Raspravljajući o tituli cara i kneza, kritički analizira sve dostupne izvore i problem postavlja u konkretnu povijesnu realnost što daje jasniju predodžbu o važnosti ovog pitanja. Kao prilog ovoj cjelini autor donosi lijepo izrađen tabelarni pregled povelja kneza Lazara, njegove titulacije i potpise, spomene kneza Lazara u zapisnicima vijeća dubrovačke komune iz dubrovačkog arhiva, povelje patrijarha Spiridona i spomene kralja Tvrtka u zapisnicima vijeća dubrovačke komune. U zadnjem poglavlju »Sukobi s Turcima« autor naglašava da je Lazar gotovo jedno desetljeće pripremao odlučni obračun s Turcima. Da bi pružio što jači otpor, poslužio se klasičnim sistemom uspostavljanja rodbinskih veza s okolnim kršćanskim vladarima i diplomatskim akcijama za izmirenje sa susjedima (npr. Zigmundom). Problem kosovske bitke, na temelju kritičke analize izvora, autor pokušava demistificirati, odnosno egzaktno objasniti.

Drugi dio »Kult« (str. 127—220) sastoji se od šest poglavlja. Prvo poglavlje »Izborna vrednost kulturnih spisa« donosi popis deset postojećih kulturnih spisa o »svetom knezu Lazaru«, koji predstavljaju cjelinu nastalu od 1389. do 1419/20. godine. Autor naglašava njihovu vrijednost »za izučavanje vladarske državne ideologije i istorije kulture, pa i etničke posebnosti«.

»Ustanovljenje kulta« poglavlje je u kojem autor razmatra problem kanonizacije kneza Lazara. Ovdje se posebno bavi problemom spontanog ili organiziranog nastanka kulta.

U trećem poglavlju »U staroj postojbini« obrađuje proces širenja i intenziviranja kulta kneza Lazara u vrijeme dinastije Lazarevića na osnovi analize spisa i isprava te proučavanja slikarstva i književnosti, Raspravlja i o teritorijalnoj rasprostranjenosti »svetiteljskog« kulta kneza Lazara.

»Zapostavljanje i povremeni prekid kulta« poglavlje je u kojem autor razmatra problem zapuštanja njegovanog kulta »svetitelja« kneza Lazara u doba dinastije Brankovića. U to vrijeme »bledela su sećanja na osnivača dinastije Lazarevića«. Posebno se osvrće na problem zapostavljanja kulta nakon turskog osvojenja Srbije kada je on sveden na lokalne okvire. Do ponovnog širenja kulta dolazi nakon obnove pečke patrijaršije. Autor nas upoznaje sa zanimljivom pojavom širenja kulta kneza Lazara u Rusiji za vrijeme Ivana Groznog.

Peto poglavlje »Uloga glavne zadužbine« govori o povezanosti povijesti manastira Ravanice, zadužbine kneza Lazara, i njegova kulta. Autor posebno razmatra problem položaja Ravanice u doba turske prevlasti na Balkanu. S obzirom na to da se znatno pogoršao materijalni položaj Ravanice, manastir je izgubio »raniji značaj u negovanju i širenju svetiteljskog kulta kneza Lazara«.

»Posle velike seobe« zadnje je poglavlje ovog dijela i odnosi se na period nakon seobe Srba 1690. godine u Habsburšku Monarhiju. U novoj postojbini Srpska crkva je održavala s posebnom pažnjom kult kneza Lazara, čemu su posebno pridonijeli monasi manastira Ravanice, koji su svi sudjelovali u seobi. Tako je i u novoj postojbini njegovan kult »kosovskog mučenika«.

Treći dio »Predanje« (str. 223—324) sastoji se od četiri poglavlja. U prvom »Junak ili mučenik« autor analizira podatke suvremenih zapadnih, bizantskih, turskih i domaćih izvora o ulozi kneza Lazara u bici na Kosovu i uočava da se ti izvori ne slažu u ocjeni njegove funkcije u boju i njegova junaštva. Na temelju vijesti u kulturnim spisima o toj bici autor zapaža pojavu novog elementa — mučeništva. Upozorava da se u kulturnim spisima radi o »duhovnom viđenju« sukoba. Svrće se i na problem odnosa srpskog kneza i njegova vojskovođe Miloša (K)obiljica u vezi s pitanjem »kosovskog junaka«.

U »Motivu izdaje« raspravlja o podacima iz zapisa ljetopisa i ostalih izvora koji se odnose na problem izdajstva. Posebno analizira »Životopis despota Stefana Lazarevića« od Konstantina Filozofa, »Uspomene Janjičara ili turska kronika« od Konstantina Mihajlovića, kosovsku legendu u talijanskoj prerađbi Dukine »Kronike« i neke druge spise iz petnaestog i šesnaestog stoljeća. Autor zaključuje »da se motiv izdaje ustalio u kosovskoj legendi tek početkom XVII veka«, nakon objavljivanja djela »Kraljevstvo Slavena« Maura Orbinija, kada je na Vuka Brankovića bačeno »kosovsko prokletstvo«.

»Spajanje motiva — nastanak celine« poglavlje je u kojem autor objašnjava razvoj kosovske legende u logičnu cjelinu nastalu spajanjem motiva junaštva i motiva izdaje. Pozitivnom liku — junaku Milošu (K)obiljicu trebalo je pronaći negaciju — izdajnika Vuka Brankovića. Tako je prvo vlastelinčič uzdignut predajom do uglednog velikaša, a zatim mu je suprotstavljena ličnost feudalnog magnata Vuka Brankovića. Autor posebno ističe utjecaj mašte i fantastičnih elemenata u nastajanju »celine« »kosovske legende«.

Zadnje poglavlje »Istorijska podloga legende o izdaji« zanimljivo je jer autor upozorava da je, usprkos nepobitnim dokazima kritičke historiografije »da Vuk Branković nije izneverio na Kosovu«, motiv izdaje, zahvaljujući ponajviše književnosti, trajno zadržao mjesto u kulturnom naslijeđu srpskog naroda. Autor dokazuje neodrživost ovog motiva odnosima Vuka Brankovića i Turaka nakon kosovske bitke, koji se ne mogu nazvati odnosom pokornosti.

Na kraju knjige Rade Mišančić donosi dvanaest priloga koji se odnose na ličnost kneza Lazara, njegovu kanonizaciju, bitku na Kosovu i stvaranje legende oko ove bitke. Prilozi predočuju čitaocu sliku o jednom nemirnom, legendama i mitovima ispunjenom vremenu i samim time mu omogućuju lakše snalaženje u ovom vrlo

ozbiljnom znanstvenom radu. Svježinom izražavanja i originalnim pristupom problemu autor je znatno pridonosio razumijevanju ovog historijskog problema, veoma važnog ne samo za političku nego i za kulturnu povijest srpskog naroda. Knjiga također sadrži uredan znanstveni aparat te opsežan popis literature i objavljenih izvora za proučavanje ovog perioda srpske povijesti.

Zoran Ladić

MIROSLAV BERTOŠA, MLETAČKA ISTRA U XVI I XVII STOLJEĆU

I — 323 str., II — 510 str.

(Istarska naklada, Pula 1966.)

Djelo istarskog povjesničara dr. Miroslava Bertoša, iako po tematskom opredjeljenju vezano uz područje regionalne (Istarske) povijesti, po metodološkim postupcima predstavlja vrlo značajan doprinos razvoju cijele hrvatske historiografije. Autor se ne bavi pitanjima metodologije na teoretskom nivou, ali su njegove rasprave zanimljive kao metodološki obrasci za obradu pitanja ekonomske, socijalne i demografske historije te historije mentaliteta. Značajan je i autorov odnos prema starijoj istarskoj historiografiji, koja je također bila jedan od predmeta njegovih proučavanja (usp. Istarsko vrijeme prošlo, Glas Istre, Čakavski sabor, Pula 1978, str. 11—70, te Etnos i Etnos zavičaja, Istra kroz stoljeća, Pula—Rijeka 1966, str. 328), a koju ocjenjuje nepristrano iznoseći njene mane i vrline u kontekstu prožimanja hrvatskog, slovenskog i talijanskog kulturnog kruga. Autor se trudi raditi na razini suvremene svjetske venecijanistike, čije rezultate prenosi i ocjenjuje u svojim djelima. Djela su mu uz to pisana lijepim i suvremenim književnim stilom, što se vidi već iz samih naslova i podnaslova rasprava tiskanih u ovoj njegovoj najnovijoj knjizi.

Prvi svezak nosi podnaslov »Kolonizacija — teme i problemi«, a drugi »Društvene strukture, populacija, gospodarstvo«, čime nas zapravo upozorava na njihov stvarni sadržaj. Djelo se sastoji od 13 što dužih, što kraćih priloga, nastalih na temelju istraživanja fondova domaćih i inozemnih arhiva u periodu između 1966. i 1983. godine. Veći dio priloga već je bio objavljen, te se u sv. II (str. 420—422) navode njihova izdanja. Autor također navodi da se većina ovih tekstova, u nešto drukčijem obliku, nalazi u sklopu njegove doktorske disertacije, obranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1981. godine.

Prve dvije rasprave I. sveska više su globalnog karaktera, kao i zadnja zaključna rasprava, dok su ostale rasprave analize i prikazi pojedinih egzemplarnih slučajeva. Iz navedenog razloga prvu uvodnu raspravu prikazat ćemo opširnije, dok ćemo kod ostalih samo naznačiti sadržaj.

Prva rasprava »Mletačka Istra u XVI i XVII stoljeću: odrednice povijesnoga razvika (uvodna razmatranja)« u 13 kratkih točaka ocrta pojedine probleme navedenog razdoblja (str. 13—44). Konstatira temu rada i metodološki pristup, tj. zaokret prema društvenoj povijesti, ali bez isključivanja pripovjedačke komponente. Nakon toga autor je u nekoliko točaka ocrtao širu problematiku vezanu uz slabljenje Mletačke Republike i odraz tog slabljenja u Istri. Vrhunac Mletačke Republike bio je u drugoj polovini XV. stoljeća, a u XVI. stoljeću dolazi do vrlo naglog propadanja. Prosperitet Republike nije se odrazio u Istri, dok je njeno slabljenje imalo za nju vrlo pogubne posljedice. Istra je bila prva stepenica mletačkog prodora na Levant (prvi posjed koji joj se sâm predao u XIII. stoljeću bili su istarski gradovi) i »navigacijska stanica iznimne važnosti«, u kojoj su se obavljali poprave: